

หมอลำในอุบแด่มสิมอีสาน มหรสพการแสดงพื้นบ้านคนอีสานที่ขาดไม่ได้

Morlam in Mural Painting I-San Folk Performing Arts that are Indispensable.

บุญจันทร์ เพชรเมืองเลย¹

Boonjan Phetmungloei

boonjan.kku2561@gmail.com

ยศยาดา สิทธิวงษ์²

Yodsayada Sitthivong

yodsayada@kku.ac.th

¹ นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวัฒนธรรม ศิลปกรรมและการ
ออกแบบ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
*Doctoral Student in Culture, Fine Arts and Design, Faculty of
Fine and Applied Arts Khon Kaen University*

² บรรณารักษ์ ชำนาญการพิเศษ สำนักห้องสมุด มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น
Librarian, Khon Kaen University Library

บทคัดย่อ

บทความเรื่องหมอลำในรูปแต้มสีมอีสาน มหรศพการแสดงพื้นบ้านคนอีสานที่ขาดไม่ได้ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ แบบสัมภาษณ์ และแบบสังเกตวิเคราะห์ข้อมูลโดยการแปลความ การตีความ ใช้เทคนิคตรวจสอบแบบสามเส้า และนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษา พบว่า รูปแต้มหมอลำที่ปรากฏในสีมทั้ง 5 หลัง ทำให้ทราบถึงความสำคัญของหมอลำ ได้แก่ 1) หมอลำให้ความบันเทิงและสร้างความสามัคคีป้องกันคนในชุมชน ดังปรากฏภาพการล่าและเชิงประกอบขบวนแห่ สีมวัดสระบัวแก้ว สีมวัดโพธาราม และสีมวัดป่าเลไลย์ 2) หมอลำช่วยกลั่นกรองการเลือกคู่ของหนุ่มสาว ดังปรากฏภาพการล่าและจ่ายผญา สีมวัดสนวนวารี และ 3) หมอลำให้การศึกษาแก่คนในชุมชนและช่วยให้หนุ่มสาวได้ทำความรู้จักกัน ดังปรากฏภาพการแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน สีมวัดประตู่ชัย หมอลำนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งจนกระทั่งช่างแต้มได้นำการแสดงหมอลำแต้มแทรกในบริเวณพื้นที่ว่างของสีมด้วย จนปรากฏเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์สืบมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: มหรศพการแสดง, หมอลำ, รูปแต้ม, สีมอีสาน

ABSTRACT

Morlam in Mural Painting I-San Folk Performing Arts that are Indispensable. The qualitative research method was used. The instruments used in the study were interview form and questionnaire. The data were analyzed by translating and interpreting the poem, the triangulation test and descriptive

analysis. I-San folk performing arts are indispensable that appeared in moral painting. These arts appeared in 5 temples. The arts told the important of Morlam: 1) Morlam made entertainment and harmonious in society that appeared the picture of processing in the Sim I-San (Northeast Buddhist Holy Temple) at Srabua temple, Photharam temple and Pha Re Rai temple. 2) Morlam helps to find the couple that appeared in the picture of I-San song at Sanaun Wa Ree temple. 3) Morlam gives the studying in society that appeared in the picture of I-San song and Lam Klorn performing in the Sim I-San (Northeast Buddhist Holy Temple) at Pra Too Chai temple. Morlam is important so that the artist kept the folk song to insert to the space of the Sim I-San and they want to show to the other today.

Keywords: *entertainment, Morlam (I-San song), moral painting, Sim I-San (Northeast Buddhist Holy Temple)*

บทนำ

ภาคอีสานมีขนบธรรมเนียมประเพณีอันเก่าแก่ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษภายในรอบ 1 ปี จะมีบุญประเพณีครบทั้งหมดสิบสองเดือน ชาวอีสานเรียกว่า “ประเพณีอีตสิบสอง” นอกจากบุญประเพณีที่กล่าวมาแล้ว ภาคอีสานยังมีภาษาและวรรณกรรมเป็นของตนเองอีกด้วย ดังพบภาพจิตรกรรมฝาผนังหรือ อุบะแต้มลิมอีสาน ซึ่งปรากฏเรื่องราวของวรรณกรรมอีสาน เช่น ลินไซ พระลักพระลาม และพระเวสสันดร นอกจากเรื่องราวเกี่ยวกับวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานแล้ว ยังปรากฏภาพวิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่อีกด้วย ได้แก่ การละเล่น การทำมาหากิน และมหรสพ เป็นต้น อุบะแต้มเหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรม ลิมพื้นถิ่นอีสาน และจิตรกรรมพื้นถิ่นอีสานอย่างมาก เนื่องจากภายในบริเวณวัดจะมีสถาปัตยกรรมที่เรียกว่าโบสถ์ หรือ ลิม ซึ่งหมายถึง เขตอุโบสถที่พระสงฆ์ใช้ทำการประชุมทำสังฆกรรมตามพุทธวินัยของวัดภาคอีสาน (วสันต์ ยอดอ้อม, 2545) รูปแบบลิมพื้นถิ่นอีสาน ได้แก่ ลิมก่อผนังแบบดั้งเดิม (287-147 ปี) ลิมโปร่งแบบดั้งเดิม (272-73 ปี) ลิมก่อผนังรุ่นหลัง (190-73 ปี) และลิมแบบผสม

(190-73 ปี) (สาโรช พระวงศ์, 2551) บริเวณภายในและภายนอกสิมจะปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนัง หรือสือบแต้มเต็มทั้งหลัง

“สือบแต้ม” คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ตกแต่งในสิม คนอีสานมักเรียกว่า สือบแต้มที่ปรากฏในสิมเรียกว่า สือบแต้มอีสาน ซึ่งหมายถึง ภาพเขียนที่บันทึกเรื่องราวของคนอีสานผ่านงานศิลปะที่มีคุณค่าทางด้านจิตใจสะท้อนถึงคำสอนและคำเตือนเพื่อให้ผู้พบเห็นได้ยึดมั่นทำแต่ความดี และสะท้อนถึงภาพวิถีชีวิตที่สำคัญของคนอีสานแต่ก่อนเก่าอย่างลึกซึ้งดังงาม (ชนิษฐา ชันคำ, 2560) สือบแต้มอีสานเหล่านี้ มักจะวาดด้วยกลุ่มช่าง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานประเพณี กลุ่มช่างเขียนแบบอีสาน-ไทยประเพณี และกลุ่มช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์

สือบแต้มสิมอีสานสามารถจำแนกตามเนื้อเรื่องได้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเรื่องราวทางศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิอรรถกถาชาดก ปรีศนาธรรม กลุ่มวรรณกรรม ได้แก่ สิ้นไซ พระลัก-พระลาม สุริยวงศ์ กาละเกด ปาจิตนอร์พิมพ์ เป็นต้น (พิทักษ์ น้อยวงศ์, 2549) โดยมีภาพชาวบ้านแสดงเป็นตัวละครประกอบที่สะท้อนวิถีชีวิตสภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสาน (สมบัติ ประจัญศาสตร์, 2559) ประกอบด้วยอาชีพชาวบ้าน ได้แก่ การทำนา การตักน้ำ และการทอผ้า เป็นต้น การละเล่น ประกอบด้วยการละเล่นสำหรับเด็ก ได้แก่ ขี่ม้าก้านกล้วย หอยเบี้ย เป็นต้น และการละเล่นสำหรับผู้ใหญ่ ตีไก่ มวย หัวล้านชนกัน เป็นต้น และมหรสพการแสดงหมอลำ (ไพโรจน์ สโมสร และคณะ, 2532)

หมอลำเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านของภาคอีสานที่ต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ความสามารถ และความชำนาญในการท่องจำบทกลอนลำจากวรรณกรรมพื้นบ้านที่ประพันธ์ขึ้นด้วยสำนวนภาษาถิ่นอีสาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542; ธวัช ปุณโณทก, 2537) หมอลำมีพัฒนาการเริ่มจาก หมอลำผีฟ้าและผญาเกี่ยว เทศน์แหล่ของพระสงฆ์ หมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำโจทย-แก้ หมอลำเรื่องต่อกลอน หมอลำเพลิน หมอลำซิ่งซู้ หมอลำเพลินประยุกต์ และหมอลำซิ่ง (สนอง คลังพระศรี, 2541) ประเภทหมอลำที่กล่าวมานี้มีรูปแบบการแสดงที่มีความแตกต่างกัน เช่น หมอลำที่ใช้ในการแสดง

ประกอบพิธีกรรม คือ หมอลำทรง หมอลำที่ใช้แสดงเพื่อความบันเทิง คือ หมอลำเพลิน หมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำซิ่ง นอกจากหมอลำจะมีรูปแบบการแสดงเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมแล้วและความบันเทิงแล้ว หมอลำยังได้ถ่ายทอดเนื้อหาสาระที่เป็นความรู้แก่ผู้ชมอีกด้วย

จากเนื้อหาหมอลำที่กล่าวมาเป็นไปได้ว่าหมอลำมีความสำคัญต่อชาวบ้านมากในสมัยนั้น จึงได้ปรากฏหมอลำในอุบะแต้มส้มอีสาน สะท้อนให้เห็นว่าหมอลำเป็นมหรสพที่สร้างความบันเทิงนันทนาการให้แก่ชาวบ้านมาโดยตลอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

จากการลงพื้นที่ศึกษาอุบะแต้มในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด ในเบื้องต้นผู้เขียนได้เห็นภาพเนื้อหาบันเทิงจากวรรณกรรม และภาพวิถีชีวิตผู้คนที่ยังคงปรากฏอยู่ในอุบะแต้มส้มอีสาน ซึ่งภาพวิถีชีวิตเหล่านี้ได้สะท้อนถึงประวัติศาสตร์ของคนอีสานที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นนี้มาแต่โบราณกาลแล้ว จนมีผู้กล่าวว่า หากจะหาตัวตนของคนอีสานจะต้องหาให้ครบทั้ง 5 วิทยุญาณ คือ ข้าวเหนียว ปลาร้า ส้มตำ ลาบ และหมอลำ (ณัฐสุดา ภารพันธ์, 2552) ซึ่งหมอลำเป็นหนึ่งในวิทยุญาณทั้ง 5 ของอีสาน ซึ่งก็ได้ปรากฏอยู่ใน อุบะแต้มส้มอีสานด้วยเช่นกัน

ผู้เขียนจึงมีความสนใจศึกษาหมอลำในอุบะแต้มส้มอีสาน มหรสพการแสดงพื้นบ้านคนอีสานที่ขาดไม่ได้ ซึ่งหมอลำเป็นการละเล่นสร้างความบันเทิงในงานบุญประเพณีที่ปรากฏในอุบะแต้มส้มอีสานในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อหาความสำคัญของมหรสพการแสดงหมอลำพื้นบ้านหมอลำที่ปรากฏอยู่ในอุบะแต้มส้มอีสาน เหตุใดหมอลำจึงมีความสำคัญต่อคนอีสานยิ่งนัก และมีคุณค่าต่อคนอีสานอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความสำคัญของมหรสพการแสดงพื้นบ้านหมอลำในอุบะแต้มส้มอีสาน
2. เพื่อศึกษาภาพสะท้อนมหรสพการแสดงพื้นบ้านจากภาพหมอลำในอุบะแต้มที่ปรากฏในส้มอีสาน

วิธีดำเนินการศึกษาวิจัย

การศึกษาศึกษาบทความเรื่อง หมอลำในฮูปแต้มลุ่มอีสาน มหุสพการแสดงพื้นบ้าน คนอีสานที่ขาดไม่ได้ ผู้ศึกษาใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสัมภาษณ์ และแบบสังเกต วิเคราะห์ข้อมูลโดยการแปลความ การตีความ ใช้เทคนิคตรวจสอบแบบสามเส้า และนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์ ทำการเลือกศึกษาฮูปแต้มลุ่มอีสาน ในช่วงลงพื้นที่อีสานกลาง-ใต้ ระหว่างวันที่ 20-23 ตุลาคม 2561 ได้แก่

1. ฮูปแต้มลุ่มวัดสนวนวาริพัฒนาราม ต.หัวหนอง อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น
2. ฮูปแต้มลุ่มวัดสระบัวแก้ว ต.วังคูน อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น
3. ฮูปแต้มลุ่มวัดโพธาราม บ.ดงบัง อ.นาตูน จ.มหาสารคาม
4. ฮูปแต้มลุ่มวัดป่าเลไลย์ บ.หนองพอก อ.นาตูน จ.มหาสารคาม
5. ฮูปแต้มลุ่มวัดประตูลัย (บ้านคำไฮ) บ้านประตูลัย อำเภอรวิชัยบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. ประชากรกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ศึกษาในการศึกษาครั้งนี้ คือ กลุ่มผู้รู้ด้านดนตรีและหมอลำ จำนวน 3 ท่าน คือ ดร.ราตรีศรีวิไล บงสิทธิพร (เชี่ยวชาญด้านหมอลำ) รศ.สำเร็จ คำโอง (เชี่ยวชาญด้านดนตรีไทยสากลและพื้นบ้าน) และดร.หิรัญ จักรแสน (เชี่ยวชาญด้านดนตรีพื้นบ้าน)
2. ศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้อ้างผลการศึกษา ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับฮูปแต้มลุ่มอีสาน ความรู้เกี่ยวกับหมอลำ ความรู้เกี่ยวกับประเพณีของอีสาน และแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
3. ศึกษารวบรวมข้อมูลโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อสังเกตสภาพทั่วของฮูปแต้มลุ่มอีสานที่ปรากฏอยู่ในลุ่ม และแบบสัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้างเพื่อสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการที่เป็นผู้รู้เกี่ยวกับดนตรีและหมอลำ
4. การวิเคราะห์ข้อมูลและแปลผลข้อมูลโดยวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากศึกษาเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ และนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าเรื่อง หมอลำในอุบะแต้มส้มอีสาน มหรสพการแสดงพื้นบ้านคนอีสานที่ขาดไม่ได้ มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาความสำคัญของมหรสพการแสดงพื้นบ้านหมอลำในอุบะแต้มส้มอีสาน และเพื่อศึกษาภาพสะท้อนหมอลำในอุบะแต้มส้มอีสาน มหรสพการแสดงพื้นบ้านคนอีสานที่ขาดไม่ได้ ผลการศึกษพบว่า

ความสำคัญของมหรสพการแสดงพื้นบ้านหมอลำในอุบะแต้มส้มอีสาน

ภาคอีสานมีศิลปะการแสดงหมอลำเป็นมหรสพที่มีวิวัฒนาการควบคู่กับสังคมอีสานมายาวนาน (วิภารัตน์ ช่วงทิพย์, 2559) มหรสพ หมายถึง การแสดงต่างๆ เพื่อความสนุกสนานรื่นเริง (ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับ พ.ศ. 2554) ทั้งที่เป็นแบบแผนและไม่มีแบบแผน มีความหมายเดียวกันกับคำว่า การแสดง กีฬาและนันทนาการ (สายไหม จบกาสึก, 2541)

ดังนั้น หมอลำจึงเป็นมหรสพการแสดงที่อยู่เคียงคู่กับสังคมอีสานมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 (ก่อน พ.ศ. 1900) ได้เกิดหมอลำผีฟ้าและผญาเกี่ยวขันธ์ และในพุทธศตวรรษที่ 20 (หลัง พ.ศ. 1900) ได้เกิดเทศน์แหล่ของพระสงฆ์ขึ้น ในพุทธศตวรรษที่ 24 (หลัง พ.ศ. 2322) ได้เกิดหมอลำพื้น และหมอลำกลอนขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ประมาณ พ.ศ. 2485 - 2490) ได้เกิดหมอลำเรื่องต่อกลอนขึ้น ประมาณ พ.ศ. 2490 - 2510 ได้เกิดหมอลำเพลินและหมอลำซิ่งขึ้น ในระหว่างปี พ.ศ. 2523 - 2524 ได้เกิดหมอลำเพลินประยุกต์ และเพลงลูกทุ่งหมอลำขึ้น และ ในปี พ.ศ. 2529 จนถึงปัจจุบันเกิดหมอลำซิ่งขึ้น (สนอง คลังพระศรี, 2541) หมอลำเป็นเพลงพื้นบ้านที่นิยมมากในภาคอีสาน ได้พัฒนาการแสดงเป็นคณะมีการฝึกหัดเป็นอาชีพ จนมีผู้สนใจจ้างหมอลำไปแสดงในงานต่างๆ และมีทำนองลำเรียกตามภาษาถิ่นว่า “ลาย” คือ ลายทางสั้น ลายทางยาว และลายลำเต้ย (จตุพร ศิริสัมพันธ์, 2552) การแสดงหมอลำของภาคอีสานมักจัดแสดงเป็นมหรสพทั้งในงานอวมงคล และงานมงคล รวมทั้ง

การแสดงหมอลำนั้นอาจแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ หมอลำในงานพิธีกรรม และ หมอลำมหรสพ (ณัฐสุตา ภาระพันธ์, 2552) อาจกล่าวได้ว่า หมอลำ คือ การละเล่นหรือ กิจกรรมนันทนาการของคนอีสานอย่างหนึ่งที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (อุดม บัวศรี, 2546)

ดังจะเห็นได้จากตามงานบุญประเพณีอีสานสอง มักจะมีการจ้างหมอลำมา ทำการแสดงอยู่เสมอ โดยเฉพาะหมอลำกลอนที่เป็นที่นิยมของมหรสพสมโภชงาน หมอลำกลอนมีเพียงหมอลำชายหญิง 1 คู่ และหมอลำ 1 คนเท่านั้น แต่ชาวบ้านก็ยังให้ความสนใจนั่งชมการแสดงตั้งแต่หัวค่ำจนถึงเกือบสว่างเลยก็มี รวมไปถึงหน่วยงานของ ราชการ ก็มักจ้างหมอลำไปลำรณรงค์ในหลายๆ ด้าน เช่น ด้านสาธารณสุข การเมือง และสังคมก็มีความต้องการอาศัยหมอลำไปช่วยเป็นสื่ออยู่เสมอ (ภัทรรุท บุญประเสริฐ, 2552) เรื่องราวของหมอลำนอกจากจะมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรให้คนรุ่นหลัง ได้ศึกษาแล้ว หมอลำยังมีการบันทึกโดยการวาดแทรกไว้ตามฝาผนังสิมอีสานอีกด้วย ซึ่งหมอลำเปรียบเหมือนสัญลักษณ์ของสังคมที่มีหน้าที่สำคัญในการช่วยจัดระเบียบ สังคมผ่านการแสดงหมอลำ เช่น ควบคุมหนุ่มสาวให้อยู่ในจารีตประเพณีของสังคมโดยการ นำเรื่องราวจากวรรณกรรมอีสานได้แก่ ฝาแดงนางไอ่ ท้าวขูลุนางอ้วนคำ ท้าวกำกาดำ และนกระยางขาว เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาของวรรณกรรมอีสานเหล่านี้จะแทรกคติ ความเชื่อ คำสอน มาแสดงหมอลำหรือเรียกว่า ลำเรื่องต่อกลอน และเพื่อไม่ให้เกิดเรื่องชู้สาวจึงมี ประเพณีการลำผญาเกี่ยวกับสาว เป็นกุศโลบายให้หนุ่มสาวได้จับกันในสายตาของผู้ปกครอง เป็นต้น

ฉะนั้นเมื่อชาวอีสานให้คุณค่าหมอลำโดยยกให้เป็นมหรสพการแสดงพื้นบ้าน อันดับต้นๆ ของอีสานแล้ว ก็ไม่แปลกที่ช่างแต้มจะนำหมอลำไปแต้มในซุ้มแต้มอีสาน เช่นเดียวกัน จึงส่งผลให้หมอลำมีคุณค่าเทียบเท่ากับภาพซุ้มแต้มวิถีชีวิตทั่วไปของชาวบ้าน หรือเรียกภาพเหล่านี้ว่า ภาพกาก ที่ปรากฏแทรกระหว่างวรรณกรรมอีสานตามสิม อีสานในหลายแห่งที่พบได้ทั่วไปตามสิมที่มีซุ้มแต้มอีสาน ภาพหมอลำที่ปรากฏในซุ้มแต้ม อีสานได้สะท้อนความเป็นตัวตนของอีสาน สะท้อนประเพณี พิธีกรรม การละเล่นหรือ การนันทนาการของอีสานได้เป็นอย่างดี

ภาพสะท้อนหมอลำในอุปราตัมสิมอีสาน มหรสพการแสดงพื้นบ้านคนอีสานที่ขาดไม่ได้

จากที่กล่าวมาแล้วว่าอุปราตัมสิมอีสานนอกจากจะมีเนื้อหาที่เป็นวรรณกรรมแล้วยังมีภาพเรื่องราววิถีชีวิตของชาวบ้านแทรกอยู่ในส่วนต่างๆ ด้วย ได้แก่ ภาพการทำมาหากิน ภาพหนุ่มสาวเกี้ยวพาราสีกัน ภาพบุญประเพณีตามฮีตสิบสอง และภาพมหรสพการแสดงพื้นบ้านอีสานหมอลำปรากฏอยู่ อุปราตัมสิมอีสานที่ปรากฏภาพหมอลำ จำนวน 5 หลัง ได้แก่ อุปราตัมสิมวัดสนวนวารีพัฒนาราม จ.ขอนแก่น อุปราตัมสิมวัดสระบัวแก้ว จ.ขอนแก่น อุปราตัมสิมวัดโพธาราม จ.มหาสารคาม อุปราตัมสิมวัดป่าเลไลย์ จ.มหาสารคาม และอุปราตัมสิมวัดประตูลัย จังหวัดร้อยเอ็ด ปรากฏภาพหมอลำในอุปราตัมสิมอีสานอยู่ 3 ลักษณะ คือ 1) การลำและจ่ายผญา 2) การลำและแข่งประกอบขบวนแห่ และ 3) การแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน จากการศึกษาพบว่า

การลำและจ่ายผญา เป็นการลำโต้ตอบกันระหว่างหมอลำชายและหมอลำหญิง พบที่สิมวัดสนวนวารีพัฒนาราม จังหวัดขอนแก่น สร้างใน ปี พ.ศ. 2475 (บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, 2554) ปรากฏอุปราตัมสินไชเป็นหลัก และมีอุปราตัมวิถีชีวิตของคนอีสานด้วย (กัลยาณี กิจโชติประเสริฐ, 2545) ส่วนอุปราตัมหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพหมอลำชายหญิง 1 คู่ หมอลำฝ่ายชาย 1 คน ฝ่ายหญิง 1 คน ซึ่งแต่ละฝั่งของชายหญิงยังมีบริวารหรือทีมอยู่ประมาณ 4-5 คน ซึ่งการแสดงหมอลำในลักษณะนี้มักเป็นการแสดงหมอลำเพื่อจ่ายผญาระหว่างหนุ่มสาวชาวอีสาน ปรากฏดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ภาพอุปราตัมการแสดง
หมอลำผญาในสิมอีสาน
วัดสนวนวารีพัฒนาราม จ.ขอนแก่น

การลำและจ่าย คือ การร้องเพลงพื้นบ้านของชาวอีสานประเภทหนึ่ง เป็นการร้องลำเกี่ยวกัน ระหว่างชายหญิง โดยมีการจ่ายผญา เว้าผญา พุดผญา และการแก้ผญา ผู้ตามส่วนใหญ่เป็น หมอลำฝ่ายชาย ฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายตอบ การลำและจ่ายผญา ในสมัยโบราณนิยมนั่งกับพื้น หมอลำหรือหมอผญาและหมอแคน นั่งล้อมเป็นวง ส่วนผู้ฟังก็นั่งเป็นวงล้อมรอบ บางครั้งก็ลุกขึ้นฟ้อน แต่ผู้จ่ายผญาจะไม่มีการฟ้อน ในบางครั้งทำงานไปด้วย แก้ผญาไปด้วย บางครั้งก็มีหมอสอยคอยสอดแทรก (“สอย” คือสำนวนที่ชาวอีสานนิยมพูดเสริมหรือสอดแทรก ชัดแจ้งหะหมอลำ เป็นบทร้อยกรองปากเปล่าว่าสั้นๆ ส่วนมากมีถ้อยคำออกไปในทางหยาบโลน เป็นการหยอก ล้อทั้งหมอลำและผู้ฟัง เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน ผู้สอยเก่งๆ เรียกว่า “หมอสอย”) ทำให้ผู้ฟังได้รับความ สนุกสนาน (พระมหาโสภรณ ธนปญโญ (เศรษฐา), 2553) จำนวนผู้แสดง 2 คน ได้แก่ หมอลำชายและหมอลำหญิง บทกลอนลำที่ใช้ เช่น

“ตายด้นนกเอี้ยงฝ่าย ตายวายนกเอี้ยงโหม่ง

ตายด้นนกอีจู้ ชูแล้วจั่งแต่งดอง

อันว่า เครือบุ่นเกี่ยวเครือบุ่นชำผัดตาย

อันว่า เครือหวายเกี่ยวเครือหวายชำผัดเนา

อันว่า ชู้เก่าน้องทางบ้านกับมี ดอกนา

น้ำต้อตาดคือน้องสิแกว่งหลา

น้ำต้อผาคือน้องสิแกว่งอ้ว

ฟ้ายิกคิ้วคือน้องสิแกว่งแขวน

เห็นว่าคำขี้หล่อย่าฟ้าวขี้เฮือกลาย

เห็นว่าคำขอยลอยอย่าฟ้าวพายเฮือเว้น

บาดว่าเฮือคาแก้งคำขอยลอยสิได้ช้อย

คันบได้ช้อยน้อยยังชได้ช้อยหลาย” (ประตูล้ออีสาน, 2561: เว็บไซต์)

โอกาสที่แสดงได้ทุกโอกาส ประโยชน์มีบทบาทให้ความบันเทิง หมอลำให้ความบันเทิง สนุกสนานตื่นเต้นด้วยเสียง ภาษา ท่าทาง เนื้อเรื่องที่สนุกสนาน เช่น การอ่านหนังสือจากวรรณกรรมเรื่องต่างๆ ทั้งคติโลกคดียุทธหรือการเกี่ยวพาราสิ ชิงไหวพริบกัน

ของหนุ่มสาว มีบทบาทด้านความรู้ หมอลำโดยทั่วไปจะสอดแทรกความรู้ทั้งคติโลกและคติธรรม เพื่อให้ข้อคิดแก่ผู้ฟังได้ความรู้ โดยไม่ให้อึด

การลำและเซิ้งประกอบขบวนแห่ ปรากฏอุบะแต้มการลำและเซิ้งประกอบขบวนแห่อยู่ 3 แห่งด้วยกัน ได้แก่ อุบะแต้มสิมวัดสระบัวแก้ว จ.ขอนแก่น สร้างใน ปี พ.ศ. 2474 (บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, 2554) ผนังสิมแต้มอุบะพระลัก พระลามเป็นหลัก และภาพวิถีชีวิตของผู้คนในยุคหนึ่ง (บุญยงค์ เกศเทศ, 2560: เว็บไซต์) ส่วนอุบะแต้มของหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพขบวนแห่มีหมอลำแคน 1 คน และมีชายหญิงพ้อนรำประกอบ ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการลำในขบวนแห่เซิ้งอีสาน ปรากฏดังภาพที่ 2

อุบะแต้มสิมวัดอุบะแต้มในสิมวัดโพธาราม จ.มหาสารคาม สร้างก่อน ปี พ.ศ. 2500 (บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, 2554) ผนังสิมแต้มอุบะวรรณกรรมเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นหลัก ส่วนภาพวิถีชีวิตเสนอภาพชีวิตผู้คนดำข้าวด้วยครกมอง และการลงช่วงเซิ้งฝ้าย (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ และคณะ, 2559) ส่วนอุบะแต้มของหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพหมอลำแคน 1 คน ชายหนุ่ม และหญิงสาวพ้อนรำเกี่ยวพาราสักกัน ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการลำในขบวนแห่เซิ้งอีสาน ปรากฏดังภาพที่ 3

ภาพที่ 2 ภาพอุบะแต้มการลำและเซิ้ง
ในสิมวัดสระบัวแก้ว จ.ขอนแก่น

ภาพที่ 3 ภาพอุบะแต้มการลำและเซิ้งในสิมวัดโพธาราม
บ.ดงบัง อ.นาตุ่น จ.มหาสารคาม

รูปแต้มวัดป่าเลไลยก์ จ.มหาสารคาม สร้างใน ปี พ.ศ. 2400 (บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, 2554) ผนังสีมแต้มรูปพุทธประวัติและวิถีชีวิตของชาวบ้าน คือ การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ ประเพณีท้องถิ่นต่างๆ และการละเล่นแสดงหมอลำ (พรเพ็ญ บุญญาทิพย์, 2556) ส่วนรูปแต้มของหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพหมอแคน 2 คน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม มีชายหนุ่มพ้อนรำอย่างสนุกสนานประจำกลุ่มละ 7-8 คน ท่ามกลางหญิงสาวที่ยืนดูอยู่ ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการลำในขบวนแห่แข่งอีสาน ปรากฏดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 ภาพรูปแต้มการแสดงหมอลำและแข่งในสีม
วัดป่าเลไลยก์ จ.มหาสารคาม

จากรูปแต้มการแสดงหมอลำที่ปรากฏจะเห็นว่าสีมทั้ง 3 หลังนี้ ได้ปรากฏการแสดงหมอลำในลักษณะคล้ายกับการลำและแข่ง การลำและแข่ง หมายถึง การพ้อนประกอบการขับกาศย์ ส่วนใหญ่นิยมใช้ในพิธีแห่บั้งไฟขอฝน นิยมแข่งเป็นกลุ่มตั้งแต่ 3-5 คน มีหัวหน้าเป็นคนขับกาศย์แข่งนำ แล้วคนอื่นๆ จะร้องรับไปเรื่อยๆ จำนวนผู้แสดง 3-5 คน ขึ้นไป บทกลอนลำ เช่น ตัวอย่างกาศย์แข่งบั้งไฟที่ใช้ในช่วงเตรียมงาน

“...โอเฮาโอพวกแข่งเฮาโอ มาฮอดนี้ณอาขอสาเก่อน
มาฮอดบ่อนเฮือนเจ้าศรัทธา ขอเงินตราไปซื้อกินเหล้า
ขอนำเจ้าผู้เพินใจบุญ จ้งเป็นคุณลูกหลานมาจอด...” (อร่ามจิต ชินช่วง, 2531)

โอกาสที่แสดง บุญประเพณีในฮีตสิบสอง ประโยชน์ช่วยให้ผ่อนคลายความตึงเครียดในชีวิตประจำวัน จากภาวะเศรษฐกิจที่บีบรัดในปัจจุบัน สื่อหมอลำสามารถใช้

ศิลปะการแสดงการผ่อนคลายความตึงเครียดในชีวิตประจำวันของประชาชนได้เป็นอย่างดี โดยศิลปะการแสดงนั้นประกอบไปด้วยบทกลก โศกเศร้า ตีใจ เสียใจ ทำให้ผู้ฟังผู้ชมมีอารมณ์ร่วมคล้อยตามกับนักแสดงนั้นๆ จนสามารถทำให้ผู้ฟัง ผู้ชมสัมผัสสภาพการณ์ความเป็นจริง ในชีวิตประจำวันได้

การแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน วัดประตูลัย (บ้านคำไฮ) จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างใน ปี พ.ศ. 2464 (บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, 2554) อุบะแต้มผนังส้มเน้นเนื้อหาวรรณกรรมสันทัดและพระเวสันดรชาดก เป็นหลัก และมีการแต้มอุบะวิถีชีวิตชาวบ้านด้วยซึ่งในช่วงนี้รัฐสยามได้เข้ามาปกครองพื้นที่ชุมชนอีสานแล้ว (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ และคณะ, 2559) ส่วนอุบะแต้มของหมอลำที่ปรากฏ คือ มีหมอลำแคน 1 คน มีชายหญิงรำเกี้ยวคู่กัน 1 คู่ และมีชายหนุ่ม 3 คน พ้อนรำกันอย่างสนุกสนาน ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน ปรากฏดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 ภาพอุบะแต้มแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอนในส้มวัดประตูลัย จังหวัดร้อยเอ็ด

จากอุบะแต้มการแสดงหมอลำที่ปรากฏจะเห็นได้ว่าส้มวัดประตูลัย ได้ปรากฏการแสดงหมอลำในลักษณะคล้ายกับแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน ดังนี้

การแสดงลำผญา หมายถึง การนำผญามาใส่ทำนองลำ “กลอนผญา” นี้ คนโบราณใช้พูดเกี่ยวพาราสักัน เมื่อชายหนุ่มหรือหญิงสาวไปพบกัน ถ้ามีความรักใคร่พอใจกันจะพูดเกี้ยวกันเป็นผญา เรียก “จ่ายผญา” จำนวนผู้แสดงมี 3-5 คน แต่พวกผู้ไทยในเขตมุกดาหาร นครพนม สกลนคร เอาผญานี้ไปใช้เป็นกลอนลำ เมื่อไปลำ ณ ที่ใด ก็เอา

ผญาไปเป็นกลอนลำ ลำเกี่ยวกันไปเกี่ยวกันมา ลำเป็นบทกลอนสั้นๆ ต่อมาพวกลำกลอนเห็นว่า แบบผู้ไทยสะดวกไม่ต้องท่องกลอนยาว จึงเลียนแบบผู้ไทยมาลำ เปลี่ยนชื่อกลอนไปใหม่ว่า “ลำเต้ย” เอาชื่อบ้านชื่อเมืองไปตามเจ้าของ เช่น เต้ยหัวดอนตาล เต้ยศรีภูมิ เต้ยพม่า เป็นต้น ความจริงก็คือ “ลำผญา” นั้นเอง จะได้นำเอาเต้ยมาแสดงพอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

“...ผู้จับจิ้งห้อยผู้งามจิ้งห้อยยืมเพศผู้ใดมา ผู้จับจิ้งห้อยผู้งามจิ้งห้อยยืมขาผู้ใด
อย่างมานอ หื้อแม่นเทพะไ้หลวงลื้อให้พี่ตาย บ่อนอ

บ่จับปานใดแล้ว บ่งามปานใดแล้วหุตามีให้เบิ่งเอาถ้อน คั่นแม่นดีแลฮ้ายเซย
เจ้าให้เบิ่งเอา หั้นถ้อน

ผู้จับจิ้งเจ้า ผู้งามจิ้งเจ้าอยากขอแนวไปปลูก คั่นแม่นได้ลูกแล้ว แนวเจ้าสิส่งคืน
ดอกนา

ย่านแต่ติแกลงว่าเอาเงางมาบ้นฮูป เอาหินแฮ่มาคั่นส้ม เอาลมเห็ดตองห่อ
เอาแดดมาเห็ดตอกกั้ว สีไปหมั้นบ่อนใด

บ่ได้ติแกลงหล่ม ตมบ่มีคาคลาดหมื่น บ่ได้คาคลาดลุ่มเดือนห้าก่อนฝน ดอกนา
ลมพานตองตองแกย่านบ่แน่ ลมพานตองตองแต่แน่บ่อนอ...”

(ประจักษ์สุอีสาน, 2561: เว็บไซต์)

โอกาสที่แสดง สามารถแสดงได้ทุกโอกาส ประโยชน์เนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในกลอนลำยังมีบทบาทสะท้อนให้เห็นประเพณีวัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่น สร้างเอกภาพทางการเมืองและความคิดของผู้ฟัง สภาวสังคมชาวอีสาน 1) การประกอบอาชีพ ซึ่งมีหลายอย่าง เช่น การทำนา ทำไร่ วัฒนธรรมการกิน เช่น การกินอาหารของชุมชน ประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีแต่งงาน ประเพณีการลงขันฝ้าย 2) สร้างเอกภาพทางการเมืองและความคิดหมอลำมีบทบาทสร้างเอกภาพทางความคิดให้แก่ผู้ฟัง โดยวิธีการเสนอข้อมูลที่เป็นบรรทัดฐานสังคม ให้คนปฏิบัติเหมือนกัน 3) สภาวสังคมชาวอีสาน ได้แก่ 1) ธรรมเนียมเกี่ยวกับชีวิต เช่น ฮีตสิบสองคองสิบสี่ 2) สะท้อนด้านความรัก ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณของชาวอีสาน 3) สะท้อนอาชีพและการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน 4) แสดงถึงสุขภาพจิต คำพังเพย 5) แสดงถึงคำสอน 6) แสดงถึงความเชื่อ (บุญเสริม แก่นประกอบ, ม.ป.ป.)

หมอลำกลอน หมายถึง หมอลำที่ลำเป็นคู่ ได้ตอบกันระหว่างชายหญิง เน้นเนื้อหาบทกลอนเป็นสำคัญ อาจเกี่ยวกับเหตุการณ์ สังคม ประเพณี และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น หรือบทกลอนทางประวัติศาสตร์ก็ได้ โดยมีการนำแคนเข้ามาประกอบขณะลำ (สุวิทย์ รัตนปัญญา, 2553) การแสดงหมอลำกลอน เป็นการลำสลับชายหญิง กลอนลำที่ลำขึ้นอยู่กับการนำเสนอ เช่น กลอนวิชาการ กลอนประวัติศาสตร์ กลอนธรรมชาติ และลักษณะของกลอนขึ้นอยู่กับความเหมาะสม ได้แก่ กลอนเกี่ยว กลอนโจทย์แก้ กลอนเดินดง เป็นต้น ซึ่งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงจะลำโต้ตอบหรือบางครั้งก็อาจจะมีการประชันกลอน โดยขึ้นต้นเปิดฉากด้วยกลอนไหว้ครู ใช้ทำนองลำทางสั้น และถัดจากนั้นจะเป็นกลอนบรรยายอาจเป็นกลอนนิทาน ใช้ทำนองลำทางยาว และสุดท้ายเป็นกลอนลำเกี่ยวระหว่างหมอลำชายและหมอลำหญิง ใช้ทำนองลำเต้ยโขง พม่า และธรรมดา การแต่งกายผู้ชายนิยมแต่งกายด้วยชุดสากล เสื้อแขนยาวผูกไท ส่วนหมอลำหญิงจะแต่งกายที่สวยงามตามสมัยนิยมคือ สวมชุดผ้าไหม เครื่องดนตรีที่ใช้ในการแสดง คือ แคน เป่าคลอประกอบขณะลำ หมอลำกลอนเป็นหมอลำที่ถือว่าเป็นต้นเค้าของหมอลำที่เป็นครุถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่ชาวบ้านเป็นอย่างดี เพราะเนื้อหาของกลอนลำส่วนใหญ่จะมีทั้งคติโลก และคติธรรมที่แทรกด้วยคำสอนต่างๆ ของประเพณี และวัฒนธรรมในสังคมอีสานอย่างสมบูรณ์ (เอี่ยมเดือน ถิ่นปัญญา, 2548) จำนวนผู้แสดง มี 3 คน บทกลอนลำเช่น

“โอ้ย...โอ้ยละนอ...เออ...อ่วย

ฟ้าเอ๋ยฟ้าฮ้องหล่าย ทางอุดรหนองคาย น่องไต้ยีนหรือบ่

ฟ้าเอ๋ยนอฮ้องตั้งพุ้นตั้งพี๊ ใจอ้าย...ห้วงพะนาง..เอ้ยเอ๋ย...น้า...

บรรเวนแล้ว ชายล้าลีลาจาก

สิได้พากพื่อน้อง ลุงป้าคู่สู่คน

ลามาโดนจนล้า ตาลายปากผ่าว

ทางผ่องอิดอ่อนล้า ขาย้งสิบไหว..." ฯลฯ (สุนทร แพงพุทธ, 2556)

โอกาสที่แสดงสามารถแสดงได้ทุกโอกาส ประโยชน์มีบทบาทเผยแพร่ศาสนา และรักษาบรรทัดฐานของสังคม ศาสนามีความสำคัญกับสังคมของอีสานมาก รวมทั้งเป็นตัวกำหนดค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ อีกทั้งหมอลำเป็นผู้ถ่ายทอดคำสอน เช่น การนำเอาชาดกมาลำเป็นเรื่องราว และตอนท้ายหมอลำก็จะสรุปคติธรรมที่ปรากฏในชาดกนั้นๆ เป็นต้น เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บาปบุญคุณโทษ และนอกจากนี้หมอลำยังมีบทบาทเป็นสื่อพื้นบ้าน คือการลำเพื่อเสนอข่าวสารแก่สาธารณชน หมอลำเป็นสื่อที่ชาวบ้านเข้าถึงและให้ความเชื่อถือโดยไม่ได้ตั้งใจ เรื่องราวที่สื่อสารอาจเป็นการชักชวนให้จงรักภักดี การตักเตือนภัยที่เกิดแก่ชุมชน ข่าวสารทางราชการต้องการประกาศให้ชุมชนได้รับทราบ นอกจากนี้หมอลำยังมีประโยชน์ในหลายด้านคือ

1. สร้างงาน สร้างอาชีพ จากการพัฒนาปรับปรุง ประยุกต์ จนได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง แพร่หลาย จริงจัง ประกอบกับมีผู้สนใจศึกษาเรียนรู้ ฝึกหัด เป็นหมอลำหลายประเภท จนมีสำนักงานหมอลำสำหรับติดต่อว่าจ้างให้แสดง ซึ่งสามารถทำให้นักุลหลายคนมีงานทำ มีอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้

2. สร้างโอกาสการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและอื่นๆ ของประชาชน กล่าวคือ เมื่อมีการแสดงหมอลำจะทำให้ประชาชนจากหลายท้องที่มีโอกาสมาพบปะสังสรรค์ สันทนาการซึ่งกันและกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ที่ดีแก่ชุมชน กลายเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การติดต่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในโอกาสต่อไป

3. การแสดงถึงความเจริญงอกงามทางด้านวัฒนธรรมจิตใจของประชาชน ทั้งในบทกลอนลำของหมอลำนั้น จะประกอบด้วยการกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เชิญชวนให้ประชาชนประพฤติดี มีศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และอื่นๆ โดยทั้งหมดนี้จะแทรกในความบันเทิงจากศิลปะการแสดงนั้นๆ (เทพพร มังธานี, 2545)

จากการศึกษาสุปแต่้มสิมอีสานทั้งหมดจำนวน 5 หลัง พบว่ามีการสร้างสุปแต่้มขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2400-2500 ซึ่งตรงกับกาเกิดหมอลำอีสานในช่วงปี พ.ศ. 2322-2490 ได้แก่ หมอลำพื้น หมอลำกลอน และหมอลำเรื่องต่อกลอน จะเห็นได้ว่าหมอลำที่ปรากฏในสุปแต่้มสิมอีสานจะเป็นภาพ หมอลำชาย หมอลำหญิง และหมอแคนปรากฏอยู่

ซึ่งเป็นองค์ประกอบของการแสดงหมอลำกลอนอีสาน และบางภาพยังปรากฏว่ามีขบวนเซิ้งและมีการลำประกอบเพื่อสร้างความสนุกสนานในขบวนแห่ด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏเห็นภาพการเล่นหมอลำเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวโดยอาจจะเป็นการลำจ่ายผญาก็เป็นได้ ซึ่งอุบะตัมส้มอีสานที่ปรากฏมหรสพการแสดงหมอลำที่ปรากฏพบทั้งหมด 5 หลัง แบ่งหมอลำที่ปรากฏออกเป็น 3 กลุ่ม คือ การลำและจ่ายผญา การลำและเซิ้งประกอบขบวนแห่ และการแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน มีลักษณะดังนี้

1. การลำและจ่ายผญา สิมวัดสนวนวาริ อุบะตัมหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพหมอลำชายหญิง 1 คู่ หมอลำฝ่ายชาย 1 คน ฝ่ายหญิง 1 คน ซึ่งแต่ละฝั่งของชายหญิงยังมีบริวารหรือทีมอยู่ประมาณ 4-5 คน ซึ่งการแสดงหมอลำในลักษณะนี้มักเป็นการแสดงหมอลำเพื่อจ่ายผญาระหว่างหนุ่มสาวชาวอีสาน

2. การลำและเซิ้งประกอบขบวนแห่ สิมวัดสระบัวแก้วอุบะตัมของหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพขบวนแห่มีหมอลำแคน 1 คน และมีชายหญิงพ้อนรำประกอบ ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการลำในขบวนแห่เซิ้งอีสาน สิมวัดโพธาราม อุบะตัมของหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพหมอลำแคน 1 คน ชายหนุ่ม และหญิงสาวพ้อนรำเกี่ยวพาราสีกัน ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการลำในขบวนแห่เซิ้งอีสาน และสิมวัดป่าเลไลย์ อุบะตัมของหมอลำที่ปรากฏ คือ มีหมอลำแคน 1 คน มีชายหญิงรำเกี้ยวคู่กัน 1 คู่ และมีชายหนุ่ม 3 คน พ้อนรำกันอย่างสนุกสนาน ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน

3. การแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน สิมวัดประตูลัย อุบะตัมของหมอลำที่ปรากฏ คือ มีหมอลำแคน 1 คน มีชายหญิงรำเกี้ยวคู่กัน 1 คู่ และมีชายหนุ่ม 3 คน พ้อนรำกันอย่างสนุกสนาน ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน

อาจกล่าวได้ว่า มหรสพการแสดงของคนอีสาน ไม่สามารถขาดการแสดงหมอลำได้ เพราะหมอลำเป็นสิ่งที่เติมเต็มความสุขทางด้านร่างกาย (รำ) และได้จิตใจ (เสียงลำ) ให้แก่คนอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อใดที่มีภาพวิถีชีวิตของชาวอีสานปรากฏขึ้นเกี่ยวกับงานบุญประเพณี หรือการละเล่นของคนอีสานแล้วย่อมปรากฏมหรสพการแสดงหมอลำอยู่ด้วยเสมอ

สรุปและอภิปรายผล

จะเห็นได้ว่ามหรสพการแสดงหมอลำมีความสำคัญกับคนอีสานเท่ากับลมหายใจเลยทีเดียวได้ ดังที่ปรากฏสรุปแต่มหรสพการแสดงหมอลำในส้มอีสานซึ่งยืนยันได้แล้วว่า หมอลำเป็นมหรสพที่มีความสำคัญต่ออีสานอย่างแท้จริง จากการศึกษาความสำคัญของมหรสพการแสดงพื้นบ้านหมอลำในสรุปแต่ส้มอีสาน สรุปได้ว่า

1) หมอลำให้ความบันเทิงและสร้างความสามัคคีปองดองให้กับคนในชุมชน ดังปรากฏภาพ การลำและแข่งประกอบขบวนแห่ สิมวัดสระบัวแก้วสรุปแต่ของหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพขบวนแห่มีหมอลำแคน 1 คน และมีชายหญิงพ้อนรำประกอบ ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการลำในขบวนแห่แข่งอีสาน สิมวัดโพธาราม สรุปแต่ของหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพหมอแคน 1 คน ชายหนุ่ม และหญิงสาวพ้อนรำเกี่ยวพาราสักัน ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการลำในขบวนแห่แข่งอีสาน และสิมวัดป่าเลไลย์ สรุปแต่ของหมอลำที่ปรากฏ คือ มีหมอลำแคน 1 คน มีชายหญิงรำเกี่ยวคู่กัน 1 คู่ และมีชายหนุ่ม 3 คน พ้อนรำกันอย่างสนุกสนาน ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน 2) หมอลำช่วยกลั่นกรองการเลือกคู่ของหนุ่มสาว ดังปรากฏภาพ การลำและจ่ายผญา สิมวัดสนวนวารี สรุปแต่ของหมอลำที่ปรากฏ คือ ภาพหมอลำชายหญิง 1 คู่ หมอลำฝ่ายชาย 1 คน ฝ่ายหญิง 1 คน ซึ่งแต่ละฝั่งของชายหญิงยังมีบริวารหรือทีมอยู่ประมาณ 4-5 คน ซึ่งการแสดงหมอลำในลักษณะนี้มักเป็นการแสดงหมอลำเพื่อจ่ายผญาระหว่างหนุ่มสาวชาวอีสาน และ 3) หมอลำให้การศึกษาแก่คนในชุมชนและช่วยให้หนุ่มสาวได้ทำความรู้จักกัน ดังปรากฏภาพการแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน สิมวัดประตูลัย สรุปแต่ของหมอลำที่ปรากฏ คือ มีหมอลำแคน 1 คน มีชายหญิงรำเกี่ยวคู่กัน 1 คู่ และมีชายหนุ่ม 3 คน พ้อนรำกันอย่างสนุกสนาน ซึ่งแสดงลักษณะนี้ส่วนใหญ่มักเป็นการแสดงหมอลำผญาและหมอลำกลอน

อาจสรุปได้ว่าหมอลำเป็นส่วนช่วยควบคุมสังคมทางอ้อมด้วยเนื้อหากลอนลำที่มีลักษณะเป็นคำสอนแทรกคุณธรรม จริยธรรม วิธีการดำรงชีวิต และประวัติศาสตร์ เป็นสื่อคอยย้ำเตือนชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา หมอลำจึงมีคุณค่าทั้งทางด้านการออกกำลังกาย

ด้วยการผ่อนร่ำ การได้ความรู้จากการฟังลำ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ของโบร์นิสเลอร์ มาลินาสกีที่กล่าวถึงหน้าที่นิยมมาใช้กับอินทรีย์นิยม หลักความคิดในการวิเคราะห์สังคม คือ องค์ประกอบต่างๆของวัฒนธรรมทุกส่วนทำหน้าที่สนองความต้องการจำเป็นของมนุษย์และวัฒนธรรม “ทัศนะของหน้าที่นิยมที่มีต่อวัฒนธรรมเน้นหลักสำคัญที่ว่าประเพณีทุกอย่าง วัฒนธรรมทุกอย่าง ความคิดทุกความคิด ความเชื่อทุกความเชื่อของวัฒนธรรม สนองตอบความต้องการจำเป็นหรือทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง มีหน้าที่ที่จะต้องทำหรือเป็นตัวแทนของส่วนที่จะขาดเสียไม่ได้ในวัฒนธรรมนั้น” จุดเด่นในความคิดหน้าที่นิยมของ Malinowski อยู่ที่แนวโน้มส่วนลด คือ แนวการวิเคราะห์ของเขาจะเริ่มมีความต้องการจำเป็นของแต่ละคน เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย และการมีลูกหลาน เนื่องจากความต้องการของมนุษย์แต่ละคนนี้ จึงต้องมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนหรือกลุ่มสังคม หรือแม้แต่การสร้างสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมขึ้นก็ด้วยสาเหตุอันเดียวกัน แต่สัญลักษณ์ทำหน้าที่ควบคุมให้บุคคลต้องปฏิบัติหรือกระทำตามแบบที่กำหนดเพื่อให้สามารถสนองความต้องการจำเป็นได้อย่างเป็นระเบียบและมีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันการตั้งกลุ่มหรือชุมชนและวัฒนธรรมขึ้นใหม่ก็เป็นสาเหตุให้ต้องมีกลุ่มหรือชุมชนที่ซับซ้อนขึ้นไป สนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นมานั้นอีกทอดหนึ่ง วนเวียนไปเช่นนั้น (ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวง, 2552) จากทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมนี้นี้จะเห็นได้ว่าเมื่อนำมาอธิบายหมอลำแล้วจะเห็นได้ว่าหมอลำเปรียบเหมือนสัญลักษณ์ของสังคมที่มีหน้าที่สำคัญในการช่วยจัดระเบียบสังคมผ่านการแสดงหมอลำ เช่นควบคุมหนุ่มสาวให้อยู่ในจารีตประเพณีของสังคมเพื่อไม่ให้เกิดการชู้สาวโดยมีประเพณีการลำผญาเกี่ยวบ่าวสาว เป็นกุศโลบายให้หนุ่มสาวได้จับกันเป็นต้น หมอลำจึงมีความสำคัญจนกระทั่งทำให้ช่างแต้มได้นำการแสดงหมอลำแต้มแทรกในบริเวณพื้นที่ว่างของส้มด้วยจนปรากฏเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

ผลจากการศึกษาบทความเรื่อง หมอลำในอุบะแต้มส้มอีสาน มหรสพการแสดงพื้นบ้านคนอีสานที่ขาดไม่ได้ มีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้ หน่วยงานหรือสถาบันการศึกษาสามารถนำผลการศึกษาดังกล่าวไปจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นหมอลำในฮูปแต้มอีสาน พร้อมทั้งสามารถเผยแพร่เป็นเอกสารประกอบการสัมมนาความรู้เรื่องหมอลำในฮูปแต้มอีสานได้
2. ข้อเสนอแนะการศึกษาครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาด้านความเรียง ศิลปะการแสดงพื้นบ้านอีสานที่ปรากฏอยู่ในฮูปแต้มในภาคอีสาน

เอกสารอ้างอิง

- กัลยาณี กิจโชติประเสริฐ. (2545). ฮูปแต้มวันสรวนวารวิพัฒน์นาราม, นิตยสาร ศิลปากร (ก.ย. – ต.ค. 2545).
- ชนิษฐา ชันคำ. (2560). โสมภูมิ ครั้งที่ 3 ภูมิปัญญาสู่อนาคต. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 15-16 มิถุนายน 2560.
- จตุพร ศิริสัมพันธ์. (2552). เพลงพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนไทย เล่มที่ 34 โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- ณัฐสุดา ภาระพันธ์. (2552). การปรับตัวของเพลงหมอลำพื้นบ้านอีสานสู่เพลงลูกทุ่งหมอลำในปัจจุบัน: กรณีศึกษา 10 บทเพลง. จุลสารลายไทยฉบับพิเศษวันภาษาไทยแห่งชาติ. 29 กรกฎาคม 2552.
- เทพพร มังธานี. (2545). เปิดตำนานกั้ง: เปิดจิตวิญญาณอีสานสู่จิตวิญญาณสากล. ขอนแก่น: พระธรรมขันธ์.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2560). ฮูปแต้มบนผนังสิม วัดสระบัวแก้ว อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น. สืบค้นจาก. https://www.technologychaoban.com/thai-local-wisdom/article_23590 สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2561.
- บุญเสริม แก่นประกอบ. (ม.ป.ป.). สื่อการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้ ภาษาไทย เรื่อง เพลงพื้นบ้าน. เอกสารประกอบการสอนโรงเรียนบ้านขงโค
- บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. (2554). พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด. วารสารคณะศิลปกรรมศาสตร์, 3(1), 84-113.

- ประตูลี่อีสาน. (2561). กลอนเตี้ยหรือผญา. สืบค้นจาก. <https://www.isangate.com/new/klonlum/224-klon-tery-paya.html>. สืบค้นเมื่อวันที่ 3 ธันวาคม 2561.
- พรเพ็ญ บุญญาทิพย์. (2556). กระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังวัดโพธารามและวัดป่าเรไรย์ จังหวัดมหาสารคาม. กรุงเทพฯ: ดำรงวิชาการ.
- พระมหาโสภรณ ธนปัญญา (เศรษฐา). (2553). การสังเคราะห์ผญาสุภาษิตอีสานลงในพุทธศาสนสุภาษิต. วิทยานิพนธ์. ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิทักษ์ น้อยวงศ์. (2549). คำนิยมไตรภูมิในจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์อีสาน. วารสารสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. 38(2), 283-300.
- ไพโรจน์ สโมสร และคณะ. (2532). จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป.
- ภัทรภู บุญประเสริฐ. (2552). การใช้สื่อพื้นบ้านในการสื่อสารทางการเมือง ศึกษากรณีหมอลำ นายภัทรภู บุญประเสริฐ. เอกสารวิชาการ หลักสูตรผู้บริหารการสื่อสารมวลชนระดับกลาง (บสก.) รุ่นที่ 1 สถาบันอิศรา มูลนิธิพัฒนาสื่อมวลชนแห่งประเทศไทย.
- ราชบัณฑิตยสถาน (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วสันต์ ยอดอิม. (2545). สัมพันธในเขตภาคอีสานตอนบน. วิทยานิพนธ์. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วิภารัตน์ ช่างทิพย์. (2559). หมอลำพื้นฐาน. สืบค้นจาก. <https://fineart.msu.ac.th/edocuments/myfile/หมอลำ.pdf>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2561.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ และคณะ. (2559). สารานุกรมศิลปวัฒนธรรมอีสาน “จิตรกรรมฝาผนังพุทธอุโบสถแบบดั้งเดิมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มหาสารคาม. มหาสารคาม: [ม.ป.ท.].
- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวง. (2552). แนวคิดและทฤษฎีทางสังคม. สืบค้นจาก. http://www.moe.go.th/moe/th/news/detail.php?NewsID=9510&Key=news_research สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2561.

- สนอง คลังพระศรี. (2541). **หมอลำชิง : กระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรม**
ดนตรีของหมอลำในภาคอีสาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
(วัฒนธรรมศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมบัติ ประจวบศาสตร์. (2559). **ภูมิปัญญาการกำหนดพื้นที่ภายในลุ่มอีสาน**. บุรีรัมย์:
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- สายไหม จบกมลศึก. (2541). **การละเล่นพื้นเมือง**. กรุงเทพฯ. สารานุกรมไทยสำหรับ
เยาวชนไทย เล่มที่ 23 โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- สาโรช พระวงศ์. (2551). **การศึกษาความหมายของแสงในลุ่มอีสาน**. วิทยานิพนธ์.
ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยา:
มหาวิทยาลัยศิลปากร
- สุนทร แพงพูน และประมวล พิมพ์เสน. (2556). **กลอนลำประยุกต์**. ขอนแก่น:
คลังนานาวิทยา.
- สุวิทย์ รัตนปัญญา. (2553). **หมอลำกลอน: บริบท คุณค่า แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง**
และการดำรงอยู่ในประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.
วิทยานิพนธ์ ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนา
ภูมิภาค. มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- อร่ามจิต ชินช่วง. (2531). **กาพย์เซิ้งบั้งไฟ : กรณีศึกษาเฉพาะอำเภอเมือง จังหวัด**
ยโสธร. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อุดม บัวศรี. (2546). **วัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา.
- เอื้อมเดือน ถิ่นปัญญา. (2548). **การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นกลุ่มสาระการเรียนรู้**
ศิลปะเรื่องหมอลำกลอน สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียน
ม่วงหวานพัฒนาศึกษาจังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ ปริญญาศึกษาศาสตร
มหาบัณฑิต (หลักสูตรและการสอน) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น